

Список литературы

- 1 **Шакаров, С. Ф.** Юные герои Гомельщины: очерки / С. Ф. Шакаров. – 2-е изд., доп. и перераб. – Гомель : Полеспечать, 2006. – 288 с.
- 2 **Кожар, И. П.** Энциклопедия истории Беларуси / И. П. Кожар : в 6 т. – Минск, 1997. – 223 с.
- 3 **Шкадов, И. Н.** Герои Советского Союза. Краткий биографический словарь / И. Н. Шкадов. – М. : Воениздат, 1987. – 911 с.

УДК 811.161.3

СЭНСАВЫ ЗМЕСТ АЙКОНІМАЎ У ПАЭТЫЧНЫХ ТЭКСТАХ ЧАРНОБЫЛЬСКОЙ ТЭМАТЫКІ

У. І. КУЛІКОВІЧ, К. П. ШАСЦІНА

Установа адукацыі

«Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт», г. Мінск

Уводзіны. Тапанімы складаюць значную па колькасці і своеасаблівую па змесце частку лексічнай сістэмы мовы. Гэта група спецыфічных слоў, якія абазначаюць не класы і сукупнасці рэалій, а адзінкавыя, канкрэтныя прадметы. Яны, паводле вобразнага азначэння вядомага рускага пісьменніка К. Паўстоўскага, з’яўляюцца паэтычным афармленнем краіны, апавядаюць пра характар народа, яго гісторыю, яго схільнасці і асаблівасці побыту [7, с. 157]. Таму і не дзіўна, што тапанімічная лексіка з’яўляецца істотным элементам многіх паэтычных твораў, аўтары якіх імкнуцца расказаць пра нашу Беларусь, пра яе гісторыю і сучаснасць, пра яе людзей, яе культуру. Асаблівую актуальнасць гэта набывае ў творчасці тых, хто звярнуўся да адной з жахлівых трагедый чалавецтва – аварыі на Чарнобыльскай АЭС, дзе назвы гарадоў, паселішчаў, рэк і азёр з’яўляюцца своеасаблівымі сведкамі ўсебеларускай бяды.

Як адзначаецца ў публіцыстычнай, навуковай, мастацкай літаратуры, катастрофа на Чарнобыльскай АЭС засведчыла драматычна-трагедыйны пачатак найноўшай гісторыі Беларусі. Адбыўся своеасаблівы разлом часу і эпохі, адыходзілі ў нябыт стэрэатыпы і фальшывыя ідэалы, мяняліся погляды і ўяўленні. «Жыццё майго пакалення, – прызнаваўся П. Панчанка, – рассекла на дзве часткі Айчынная вайна. А для сучасных людзей знакам бяды стала страшэнная чарнобыльская трагедыя» [2, с. 51].

Актуальнасць даследавання вызначаецца адсутнасцю ў беларускім мовазнаўстве спецыяльных прац, прысвечаных вывучэнню сэнсавага зместу тапанімічнай лексікі ў паэтычных тэкстах сучасных беларускіх аўтараў, прысвечаных трагедыі на Чарнобыльскай АЭС. Важным бачыцца таксама неабходнасць далейшай распрацоўкі праблем структуры і семантыкі маста-

цкага тэксту, глыбейшага вывучэння тыпаў унутрытэкставых сувязей, даследаванне значымасці кампанентаў тэксту, прынцыпаў сувязі паміж імі і суадносін розных тэкстаў паміж сабой. Гэта дазволіць вырашыць шэраг агульных і прыватных задач, якія ставяцца перад лінгвістыкай тэксту – навукай, якая імкнецца ўстанавіць універсальныя заканамернасці арганізацыі моўных сродкаў у канкрэтным мастацкім творы, даследаваць міжтэкставыя і міжкультурныя сувязі, якія адлюстраваліся ў мове і структуры тэксту.

Яшчэ адным чыннікам актуальнасці можа лічыцца тое, што 2018 год аб’яўлены ў Беларусі «Годам малой радзімы». У працы якраз і разглядаюцца найменні населеных пунктаў як своеасаблівых сімвалаў тых мясцін, дзе прайшло маленства аўтараў.

Мэта даследавання – устанавіць сэнсавы змест тапанімічнай лексікі ў паэтычных тэкстах, прысвечаных трагедыі на Чарнобыльскай АЭС.

Асноўная частка. Айконімамі прынята называць уласныя назвы паселішчаў (гарадоў, сёл, вёсак, пасёлкаў, хутароў). Яны разам з гідронімамі ўтвараюць асобны раздзел анамастыкі – *тапаніміку*. Сістэмнасць тапонімаў заснавана на іх прадметнай суаднесенасці, што дастаткова добра фіксуецца тэрміналагічна ў назвах геаграфічных аб’ектаў. Пад тэрмінам *паэтычнае значэнне айконіма* мы разумеем такое лексічнае значэнне, якое абумоўлена кантэкстам, сінтагматычнымі і парадыгматычнымі сувязямі гэтай адзінкі ў творах.

Усе 30 аўтараў, вершы якіх змешчаны ў прааналізаваных зборніках [5–6], за выключэннем Р. Барадудзіна і Н. Гілевіча, родам з невялікіх палескіх вёсак, пасёлкаў, гарадоў, так ці інакш звязаных з забруджанай радыенуклідамі тэрыторыі. Таму і не дзіўна, што кожны з іх імкнецца расказаць пра сваю мясцовасць, данесці да чытача свае разважанні, боль, горыч і трывогу, звязаную з роднай вёскай ці горадам, і тым самым, магчыма, увекавечыць памяць пра гэты населены пункт, якіх становіцца ўсё меней.

Назвы гарадоў паводле частотнасці ўжывання – самая шматлікая група слоў сярод тапанімічнай лексікі. Хаця б адзін раз, але яны прадстаўлены ў паэтычных тэкстах кожнага аўтара. Праўда, найбольш частымі з’яўляюцца назвы такіх гарадоў, як *Брагін, Хойнікі* (зафіксаваны 7 разоў), *Нароўля, Мінск* (па 3 разы), *Гомель – 2, Калінкавічы, Магілёў, Ветка, Карма – 1 раз*. Такая частотнасць ужывання гэтых назваў нам бачыцца не выпадковай. Справа ў тым, што Брагін, Хойнікі – гэта гарады, якія знаходзяцца ў непасрэднай блізкасці ад Чарнобыльскай АЭС. Назвы менавіта гэтых населеных пунктаў, размешчаных на тэрыторыі, якая найбольш пацярпела ад аварыі, сталі вядомымі ўсім, нават замежнікам, сталі асацыяравацца з бядой усяго народа Беларусі.

Адным з найбольш знакавых тапонімаў у аналізаваных творах з’яўляецца назва горада абласнога падпарадкавання **Гомеля**, які раз-

мясціўся ў сутоцы ракі Сож і яе прытока ракі Гамяюк. Менавіта жыхары гэтага горада і адпаведна Гомельскай вобласці найбольш пацярпелі ад катастрофы. Паводле афіцыйнай статыстыкі, у сувязі з радыяцыйнай забруджанасцю ў выніку катастрофы на Чарнобыльскай АЭС, жыхары 275 населеных пунктаў Гомельскай вобласці пераселены ў 1986–2003 гг. у чыстыя месцы. Калі ў 1988 г. колькасць жыхароў горада налічвала 500 тыс., то ў 2004 – 481,2 тыс. жыхароў [4, с. 5]. Таму і гучаць сумныя ноткі пры згадванні гэтага горада ў вершах Э. Акуліна, таму і перажывае аўтар за свой горад, які надзяляе чалавечымі якасцямі: *Там, дзе хваля цалуе водмель / І палац на пагорку гошчы, / Усміхаецца сумна Гомель / Людзям, чайцы, сівому Сожу* [5, с. 166].

У страфе выяўляецца накладанне на метанімічны перанос лексемы Гомель – ‘*людзі, якія жывуць у гэтым горадзе*’, метафарычнага пераносу (усміхаецца сумна), які выклікае асацыяцыі смутку і безвыходнасці не толькі канкрэтнага населенага пункту, але і ўсёй Беларусі.

Акрамя гэтага, у творах сучасных паэтаў назва горада Гомеля з’яўляецца своеасаблівым указальнікам напрамку, куды дзьмуў вецер, пераносячы атрутныя хмары пасля выбуху рэактара на Чарнобыльскай АЭС, абагульненай назвай тэрыторыі, забруджанай радыенуклідамі: *На Беларусь: на Брагін, Хойнікі, / Нароўлю, Гомель, Ветку і Карму / Над рэкамі, лугамі ды сасоннікам / Вясновы – ды атрутны! – вецер дзьмуў* [5, с. 275].

Ужытыя побач іншыя айконімы – *Брагін, Хойнікі, Нароўля, Ветка, Карма* – утвараюць аднародны рад, дзе абагульняльным словам выступае назоўнік Беларусь. У выніку такой спалучальнасці кожны ўласны назоўнік рэалізуе як сваё прамое намінацыйнае (назва канкрэтнага геаграфічнага пункта), так і абгульнена-сімвалічнае значэнне – шлях распаўсюджвання смерцельнай небяспекі, дзе назва горада – гэта найменне раёна, пацярпелага ад стыхіі.

Маштабы трагедыі становяцца відавочнымі, калі аўтары згадваюць назвы іншых гарадоў, у прыватнасці, *Мінска і Магілёва*. Яны, гэтыя назвы, ужытыя ў пераносным значэнні, усведамляюцца як тэрыторыя Мінскай і Магілёўскай вобласці, сведчаць аб тым, што зонай бяды стала не толькі Гомельшчына («зямля Палесся»), але і большая частка Беларусі: *Зямля Палесся, Мінск і Магілёў, / Хіба наўмысна хто бяду нам / собіў? / Ні вод благіх, ні хворасці палёў / Хіба хацеў знявечаны Чарнобыль?* [5, с. 223].

Другім знакавым геаграфічным аб’ектам, які прыгадваюць паэты ў творах, з’яўляецца горад Нароўля – цэнтр Нараўлянскага раёна, прыстань на рацэ Прыпяць, за 178 кіламетраў ад Гомеля – часцінка нашай зямлі, якую імкнуцца пакінуць не толькі людзі, але і расліны. *Духмяны / раскідзісты бэз / У прыцемку выбег з Нароўлі – / Далей ад бунтоўнай АЭС, / Далей ад злавеснай будоўлі! / Далей ад смяротных дажджоў, / Далей ад пакут і напасцяў... / Ніколі не суджана быць / Шчасліваю рыбнай старонцы* [6, с. 13].

Назва горада змяшчае ў сабе два кантэкстуальна супрацьлеглыя значэнні. На першае ўказвае перыфраза «рыбная старонка» – мясціна, якая славілася рыбай (да трагедыі), а на другое – назоўнікі з адпаведнымі эпітэтамі «*бунтоўная АЭС*», «*злавесная будоўля*», «*смяротныя дажджы*», а таксама сінанімічныя адзінкі «*пакуты і напасці*» – мясціна, дзе ніколі ўжо не будзе былога шчасця (пасля трагедыі).

Канкрэтызуецца, дапаўняецца пазычынае значэнне горада Нароўлі і ў вершы Г. Пашкова «Страх», дзе побач з прамым намінатыўным значэннем – месца, адкуль прыехалі дзеці на адпачынак і лячэнне, назва горада ўспрымаецца як сімвал боязі, як прывід небяспекі, якая падсцерагае маленькіх дзяцей, што прыехалі падлячыцца. На кантэкстуальны сэнс тапоніма ўказваюць дзеясловы баяцца, палохае. Дзеці баяцца збіраць суніцы не з-за таго, што яны могуць быць атручаны радыяцыяй, а таму, што ягады чырвоныя, як кроў і крыж на машыне хуткай дапамогі. Гэты колер стаў для іх сімвалам болю, пакут, захворванняў: У лагеры / дзеці з **Нароўлі**, / што сілы павінны набраць, / суніцаў / пунсовыя кроплі / баяцца па лесе збіраць. / А мучыць / не засцярога / ад ёдавых / рыжых дажджоў. / Палохае сэрца малое / машына з чырвоным крыжом. / І купіна гэта глухая – / нібыта ў краплінах крыві, / што з пальцаў малых / выпіскаюць / так часта цяпер дактары [6, с. 12].

Ужо з гэтых прыкладаў бачна, што кантэкст адыгрывае вялікую ролю пры вызначэнні сэнсу слова. У пазычных тэкстах, прысвечаных аварыі на Чарнобыльскай АЭС, асобныя адзінкі набываюць глыбокі, своеасаблівы змест у выніку створанай аўтарам карцін і сітуацый, а таксама ў выніку індывідуальнай інтэрпрэтацыі чытача. Да такіх назваў гарадоў, якія ўбіраюць у сябе розныя адценні значэнняў, адносяцца *Хойнікі*, *Брагін*, *Калінкавічы*, *Ветка*. Для А. Зэкава назва горада Хойнікі звязана з «цудоўным часам, шчаслівым часам» жыцця ў ім: *За Хойнікамі / хвойнік, / усе здагадкі абсячэ. / Я твой палонны, / твой нявольнік / і нехта крышачку яшчэ. / Цудоўны час, / Шчаслівы час – / І лепшы нам наўрад ці трэба!* [5, с. 187].

Цікавым з’яўляецца факт прамога ўказання ў вершы на этымалогію назвы паселішча, якое павінна было б называцца Хвойнікі, але пад уплывам польскай мовы, «дзе сасна і навагодняя ёлка завецца хойнка, цяпер пішацца на польскі лад – Хойнікі» [7, с.221]. Аўтар расказвае і з радасцю ўспамінае жыццё да трагедыі на ЧАЭС, якое, як і дзяцінства, ніколі ўжо не вернецца. Яно засталася толькі ў памяці, як і першасная назва гэтага горада.

Супрацьлеглыя пачуцці перапаўняюць душу А. Канапелькі, калі яна прыгадвае родны горад Хойнікі. Ён для яе адначасова «запаветны край», куды хочацца прязджаць паслухаць прыветную цішыню радзімы і «край, самотны навекі», які мы губляем: *Па дарозе шырокай / між палескага гаю / ў запаветны свой край прязджаю. / Чым суцешыць цябе, / край, самотны навекі? / Ні ў гульбе, ні ў жалыбе / не знаходжу я лекі. / Не знаходжу я словы*

/ для збалелай душы... / Як сівеюць галовы / соснаў / каля шашы! / Памаўчым каля Хойнік / ды паслухаем вецер, / малады сіні хвойнік / вечарова прывеціць / і чужых, і радзімых – / цішынёю радзімы. / А калі завітаюць / у наступных стагоддзях / на глухія шляхі, / у зарослыя вёскі – / хай прыходзяць, / падсумуюць / набыткі і страты ў «вялікім паходзе»... / Але ўсё ж за якія грахі, / быццам свечкі, / палаюць бярозкі? [6, с. 355].

У М. Мятліцкага горад выклікае іншыя асацыяцыі: гэта той кавалачак зямлі (своеасаблівы Ноеў каўчэг), на якім працягваецца жыццё, тое жаданае месца, куды вядуць усе дарогі раёна, дзе можна перачакаць бяду, схаватца, выратавацца, каб зноў вярнуцца ў родныя вёскі, каб дачакацца, што аўтобусы будуць ісці не толькі з шылдамі-пазнакамі: «Чамкоў – Хойнікі», «Уласы – Хойнікі», «Масаны – Хойнікі», «Пагоннае – Хойнікі», «Аравічы – Хойнікі», але і з перавярнутымі шылдамі: «Хойнікі – Чамкоў», «Хойнікі – Уласы», «Хойнікі – Масаны», «Хойнікі – Пагоннае», «Хойнікі – Аравічы»... [5, с. 216].

Нямала пацярпеў ад аварыі на ЧАЭС і **Брагін** – гарадскі пасёлак, цэнтр Брагінскага раёна, за 130 км ад Гомеля, які стаіць на рацэ Брагінка. Аўтары іранізуюць, ужываючы сказы з гэтым урбанімам у супрацьлеглым асноўнаму значэнні. Выказанні падаюцца ў двухкоссі як сведчанне таго, што не трэба ўспрымаць гэта на веру. Тым больш, што мы ведаем: горадтрапіў у лік населеных пунктаў першачарговага адсялення. Тапонім убірае ў сябе два кантрасныя значэнні: чыстае месца зона забруджання. Назва горада злучаецца ў свядомасці пэкта з няшчырасцю, раўнадушшам і абывакасцю: *Амаль пятроўскім быў твой кліч / «Наіпрыгажэйшы горад будзе тут!» / Казаў яшчэ: «Любіце Брагін родны, / Аварыя не закрунула кут». / Няшчырасцю абпоенае слова / Прайшло па душах спорным болам спрэс / Ты глянуў так, бы век глядзеў сурова, / Прысудны век. Жахотны, як АЭС [5, с. 220].*

Тапонім **Калінкавічы** з’яўляецца славянскім па паходжанню і ўтварыўся ад прозвішча. У творы М. Башлакоў на аснове існуючай назвы ўтварае новую – Калінкавічы-радыеактыўныя: *Ка – лін – ка – ві – чы... / Крычы, / Не крычы / Журавель у блакіце... / Каліна / Над рэчкай цвіце. / Вада гэта сьдзе, / І цвет ападзе, / І дзень дагарыць / На вячэрняй вадзе... / А стронцыў з калінаў / Не адцвіце... / І пах медуніц / На палянах лясных, / І смутак / Крыла жураўлінага / Цяпер назаўжды / З гэтай самай вясны / Ра-ды-е-актыў-ны-я... [5, с. 172].*

Два словы – назва горада і расліны – збліжаюцца ў пэтычным кантэксце паводле сугучнасці (каліна – Калінкавічы). Тапанімічная назва набывае новы сэнс і становіцца роўнай сімвалічнаму значэнню каліны, якая ў пэтычнай традыцыі беларусаў з’яўляецца дрэвам смерці і проціпастаўляецца шчасліваму Дрэву жыцця. Гэтую думку пацвярджае прыметнік «ра-ды-е-актыў-ны-я», якім заканчваецца верш. Журавель – фальклорны вобраз-сімвал, птушка памерлых. У кантэксце твора ён выкарыстаны пісьменнікам для

абазначэння смутку, чарнобыльскай бяды. З гэтай жа мэтаю ўжыта лексема «стронцый», якая з’явілася ў паўсядзённай мове пасля трагедыі. Жыццё для многіх людзей раздваілася, з’явіліся дзве рэчаіснасці – да і пасля трагедыі. *Пах медуніц, каліна над рэчкай цвіце – увасабленне былога ішчасця, смутак крыла жураўлінага, стронцый з калінаю не адцвіце – гора, бяды, безвыходнасці.*

Назва айконіма **Ветка** (цэнтр Веткаўскага раёна, 8154 жыхары якога пераселены ў чыстыя месцы на працягу 1991–1997 гг.) [3, с. 203], асацыіруецца ў паэтычных кантэкстах з традыцыямі беларускага мастацтва, беларускай культуры, паколькі створаны ў гэтым населеным пункце музей вядомы далёка за межамі Беларусі. Кантэкстуальнае значэнне канкрэтызуецца лагічным параўнаннем горада з маці, якая аплаквае сваіх дзяцей. У гэтым параўнанні выразна праследжваецца аўтарская пазіцыя: самападман, памылковыя думкі пра «мірны атам» вельмі дорага каштуюць людзям. Уласная назва горада надзяляецца рысамі чалавека, які здольны перажываць і хвалявацца: *Плача Ветка без віны / Маткай вінаватай... / А ў маны свае званы: / Мірны атам...* [5, с. 247].

Заключэнне. Трагедыя на ЧАЭС паўплывала на сэнсавы змест і форму паэтычных твораў беларускай літаратуры канца ХХ ст. Яны сталі больш дэмакратычнымі, больш праўдзівымі і надзённымі. «Чарнобыльскі выбух стаў ашаламляльнай весткай, выклікаў страх і роспач, прывёў некага нават у шок, – адзначыў у адным з артыкулаў А. Бельскі, – але на родную зямлю прыйшло слова Праўды, Болю, Трывогі» [1, с. 37]. Гэта прывяло да ўзнікнення цэлага напрамку ў нашай нацыянальнай літаратуры, дзе аўтары імкнуцца асэнсаваць маштабы трагедыі і яе вынікі. Цяжка назваць імёны тых, хто не адгукнуўся ў сваёй творчасці на гэтае гора, хто не выказаў сваё бачанне паслячарнобыльскіх наступстваў.

Назвы гарадоў у паэтычных творах, прысвечаных аварыі на Чарнобыльскай АЭС, ужываюцца аўтарамі прааналізаваных зборнікаў не толькі ў намінацыйным значэнні. Вакол гэтых назваў ў паэтычных тэкстах ствараюцца асобыя экспрэсіўныя арэолы, абумоўленыя рознымі асацыяцыямі. Так, вострае палітычнае гучанне набылі ў вершах такія назвы, як *Гомель, Брагін, Хойнікі, Нароўля, Ветка, Карма*, якія ўжываюцца замест назваў адпаведных раёнаў, а таксама *Мінск і Магілёў*, якія ўжываюцца замест назваў адпаведных абласцей. Гэтыя назоўнікі, ужытыя побач ў адным кантэксце, указваюць на маштабы трагедыі і факты жыцця еўрапейскай дзяржавы – нашай радзімы, якая вымушана змагацца і ліквідаваць вынікі дзейнасці «мірнага атома».

Такія геаграфічныя назвы, як *Нароўля, Хойнікі, Брагін, Калінкавічы* ў паэтычных радках маюць кантраснае канататыўнае акружэнне, якое абумоўлівае паэтычны сэнс гэтых назваў. З аднаго боку яны – сімвал ішчасця, багацця, дастатку («рыбная старонка», «шчаслівы час», «запаветны край») –

усё гэта ўспаміны пра жыццё да аварыі; з другога боку – сімвалы смутку, бяды, безвыходнасці, увасабленне боязі і трывогі («край самотны навекі», якому ўжо ніколі не стаць шчаслівым).

Спіс літаратуры

- 1 **Котляров, И.** Сонетный кругоспев: [о творчестве Софьи Шах] / И. Котляров // Лит. газ. – 2007. – 28 нояб. – 4 дек. – С. 4 приложения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lgz.ru/article/2007-god/Sonetnyy-krugospev2397/>. – Дата доступа : 30.10.2016.
- 2 **Шах, С.** Прывячэнне: Вянок вянкаў санетаў / С. Шах. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2001. – 156 с.
- 3 **Шах, С.** Азарычы: вянок вянкаў санетаў / С. Шах. – Мінск : Кнігазбор, 2007. – 156 с.
- 4 **Шах, С.** Кнігалюбка: вянкi санетаў / С. Шах. – Мінск : Кнігазбор, 2012. – 68 с.
- 5 **Панфилов, Е. О.** Концепция издания и ее основные составляющие / Е. О. Панфилов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://i-testdrive.urfu.ru/fileadmin/user_upload/files/cultdrive/Концепсия_издания.pdf. – Дата доступа : 25.10.2016.

УДК 271.2 (476.2)

ЖИТИЕ ПРАВЕДНОГО ИОАННА КОРМЯНСКОГО

Э. П. КУЧИНСКИЙ, Я. В. ШУТОВ, П. А. КАЦУБО

Учреждение образования

«Белорусский государственный университет транспорта», г. Гомель

Родился праведный Иоанн в семье священника Свято-Покровской церкви д. Стрешин Рогачевского уезда Могилевской губернии тоже Иоанна Гашкевича в ночь на 7 октября (ст. ст.) 1837 года. Был крещен с именем Иоанн – «благодать Божия» – в честь апостола любви Иоанна Богослова. Его будущее служение было предопределено Господом и открыто родителям еще до его рождения. Однажды, когда мать будущего праведника, как обычно, молилась в храме на службе, к ней подошел юродивый, низко поклонился и произнес пророческие слова: «Хотел бы я у него (ребенка) взять благословение, но не доживу».

С этого дня родители знали, что у них родится второй сын и тоже станет священником. (Их первенец Николай также повторил судьбу отца, окончил Могилевскую семинарию и служил священником в городе Ветка). С ранних лет (уже в 4 года) Иоанн вместе с братом помогал отцу в храме. Послушание, труд и молитва, а также предание себя в волю Божию и под Покров Царицы Небесной с отрочества стали главными чертами отца Иоанна.